

BERTHA ZOLTÁN

Sorsjelző

A magyarság sors történelme – Németh László 1943-as szárszói perspektívájának megvilágosító hanyatlástörténeti tanulsága felől, de ugyancsak Németh László 1956-os „emelkedő” nemzetbe vetett hite szerint tekintve – alávettetések és kilábaláskísérletek folytonosan váltakozó sorozata. Súlyos megpróbáltatások és mégis-erőfeszítések folyamatossága. Felhorgadó remények és deprimáló reménytelenségek kataklizmatikus örvénylése. Ezt a sors történelmiséget tehát az állandó veszélyek és küzdelmek jelzik a legpontosabban, a megmaradásvágyak és megmaradáskészségek dilemmái a legautentikusabban. A megmaradás esélyéhez pedig mindig az aktuális országhatároktól független integer közösségi önrendelkezés és autonómia nyújthatná a legbiztosabb feltételt, s ennek záloga pedig mindig az elidegeníthetetlen identitás őrzése, ápolása és kiteljesítése.

A nemzeti önazonosság és sajátosság csakis hozzájárulás az egyetemes emberi kultúrához, és semmiképpen nem leszűkítése annak. Ez „az a haza, amelyre igenis szüksége van az emberiségnek, amelyet meg kell őrizni az emberiség számára”; „Magyar vagyok: lelkem, érzésem örökséget kapott, melyet nem dobok el: a világot nem szegényíteni kell, hanem gazdagítani. Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem őrök magamban minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagíthatja? A magyarság színét, a magyarság kincsét!” – hirdette Babits Mihály, s ugyanezt Ady Endre is ilyképpen: „a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.” És József Attila szerint is az „emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk”. De egybevág ezzel a Nobel-díjas ír költőóriás, William Butler Yeats metaforája is: „az univerzum felé csak kesztyűs kézzel nyúlhatunk ki, s ez a kesztyű a nemzetünk”. Bensőséges otthonosság- és kozmikus szabadságérzet organikus teljessége ugyanis nem képzelhető el létfenntartó népi, nemzeti kollektivitás és emberközi kultúrateremtés nélkül. Ahogyan például Páskándi Géza is fejtegette: az „egyetemesség és tájiség egymásban jelentkeznek”; „az egyetemes gyökerei is anya-

földben, hazaföldben nőnek, és nem a semmiben”. A „sajátosság méltóságának” kultúranropológiai alapozású közösségideája így egzisztenciális és transzcendentális értékminőségek szellemi egysége, humanitás és divinitás szerves együttese. A „lelki nemzet” (csak két szállóigészerű megfogalmazásban: „A vér: a semmi. A Lélek: a Minden” – Reményik Sándor; „Tenger sem szeli szét, amit a Lélek összehoz. // Egy Pünkösöd megszálltjai egy felekezet / És a felekezet a legigazabb kötés. / Szívósb, mint vér boga vagy országok abroncsai. // Kik magyarok vagyunk, felekezet legyünk” – Németh László), az ilylési „haza, a magasban” eszményköre (meg az „ötágú – sokágú síp” metaforája) mind ezekhez a felismert evidenciákhoz kapcsolódik. És azon túl, hogy nyelvében, kultúrájában, megóvott és megújított hagyományaiban él a nemzet: erkölcsiségében, etikai hűségében és sorsvállalásában talán a legmagasztosabban és legigazabban. Újra Babits hangján utalva erre: „– Mit ér az ember, ha magyar? – kérdezte Ady Endre. De nem ő először, s nem ő utoljára. Azt mondhatnám: az egész magyar történelem ezt kérdezi. Amit Ady versével, szavaival, ugyanazt kérdezte Széchenyi egész életével. Nincs még egy élet, mely oly ellenállhatatlanul veti föl a ’magyarság és emberség viszonyának problémáját.’” Magyarság és emberség, nacionalitás és humanitás, identitás és univerzalitás erényelvű (más szóval: meritokratikus) egybefüggéséről szintén idézetek rengetege tanúskodhatik – olyanok, amelyek a globális egészhez hozzájáruló sajátlagos vonatkozások között tehát valamifajta szintézisét is jelenthetik a nemzeti közösségfelfogások összes értékdimenzióinak: s még a nyelvi, a kulturális, a hagyományközösségi, a politikai, a földrajzi, a táji-természeti, a társadalmi-gazdasági, az államközösségi horizontokat integráló nemzetszemléleten is túlmutató egyfajta különös morális és spirituális, sőt szakralizáló nemzeteszme távlatos történelmi üzenetét. „Mi az hát, ami a magyart emelheti? / Valóban nem más, mint az ész s erkölcs” (Bersenyi Dániel); „Minden ember legyen ember / És magyar” (Vörösmarty Mihály); „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezenel én” (Petőfi Sándor); „Testvéremül elfogadom, / Ki tiszta ember és magyar. (...) Kitárul a felé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom”; „Ember az embertelenségben, / Magyar az úzott magyarságban” (Ady Endre); „Hát igenis lenni, lenni: elsősorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni és jó magyarnak lenni” (Kosztolányi Dezső); „jövőt nevelni, embert és magyart” (Áprily Lajos);

Előadásaként elhangzott 2014. július 11-én Nagyváradon, a XI. Partiumi Író-tábor *Partium – Kompország; Irodalom és Identitás* című tanácskozásán

„Nekem nem magyar, aki élvez, aki kizsákmányol, aki élőködik. Nekem az magyar, aki dolgozik (...) Nekem magyar: az élet nyolc millió verejtékes, szomorú gladiátor” (Szabó Dezső); „Ember is; magyar is; magam is”; „adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak” (József Attila); „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni*”; „Hát minden tárnát fel kell tární, // Ahol még érc van: emberi s magyar” (Reményik Sándor); „A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul” (Makkai Sándor); aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas” (Tamási Áron); „mindíg magunkért, soha mások ellen” (Dsidá Jenő); „mennél mélyebben vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember. A legfranciább franciák, a legnémetebb németek, a legoroszább oroszok voltak azok, akik az egész emberiségnek is mondtak valamit” (Németh László); „a magyarság az én szememben, de a múlt magyarjai szemében is: a nemes gondolkodás és a nemes magatartás” (Veres Péter); „A magyar az, akinek jellemzésére azt mondhatjuk el, amit a tökéletes emberről gondolunk”; „Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek” (Illyés Gyula); „Kereszténynek lenni és magyarnak lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett” (Szerb Antal); „én *ember* vagyok *magyar* és *Európa*” (Hervay Gizella); „EMBERNEK MAGYART, / MAGYARNAK EMBERIT!” (Utassy József).

Veszélyeztetett, tragikus körülmények között is: megmaradás és emelkedés, szent és profán religiozítása. „*Megmaradni. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő*” – mondta Veres Péter szárszói zárszavában. „Atyám, míg néped egy is van e földön... míg néped van... magyar is legyen”; „Volt-e a magyarral valami célja, valami külön célja a Teremtőnek? [...] Azzal, hogy oly sok emberi nyelv van, kicsi és nagy – volt-e terve az Úrnak? És vélünk, a mi nyelvünkkel volt-e, s ha igen, mi célja, terve volt? [...] hiszem, hogy akár mily kicsiny, de mégis volt célja. Ha semmi más, egy bizonyosan: hogy megmaradjon. Hogy fennmaradjon most és mindörökké” – fogalmazta Árpád-házi királydrámáiban Páskándi Géza; „A nemzet célja tehát az lehet, hogy az Isten csak számára kiválasztott nyelvét az emberiség legvégső határáig továbbvigye, gyarapítsa mindannyiánk örömére, és tegyük hozzá, Isten nagyobb dicsőségére” – vallja Kányádi Sándor; „úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk” – prófétálta Sütő András.

A megmaradás nehézségei azután megint sajátos aforizmákban és paradox tézisekben kristályosodnak ki. A nevezetes „nem lehet” és az „ahogy lehet” létparadoxonjai egymásra felelnek. Az „ahogy lehet” szofizma régi keletű és jelenkorunkig tartós életű motívum, illetve szófordulat: feltűnik már Arany János balladisztikus históriás-krónikás énekében (*Török Bálint*), *Hősökről beszélék* című poémájában Illyés Gyulánál („tartsd fenn magad, ahogy lehet!”), Reményik Sándornál híres poémacím, Szabó Pálnál történelmi regénycím (amelyre a karizmatikus irodalomtörténész Czine Mihály is gyakran utalt: „Fegyverrel, ravasszággal, munkával: de megmaradni. Ahogy lehet”). Wass Albert jeremiádszerű, panaszdalos-rapszodikus regényéből (*Adjátok vissza a hegyeim!*) így hangzik: „hogy valahogyan megmaradjon a család, a magyar élet, a magyar gyermek és a magyar jövő. Ahogy lehet.” Napjainkban felbukkan Kárpátalja kortárs remekírójának, Nagy Zoltán Mihálynak *A sátán fattya* című regénytrilógiájában („éli az életet, ahogy lehet”), illetve *Messze még az alkonyat* című „versesregényvariációjában” is („élni, végigélni / a teremtő által beléjük plántált / életet, / tedd / te is / ezt, / ahogy lehet”). Azonban ez a gyötrelmesen megszenvedett válaszadás az égető sorsproblémákra a „veritas duplex” megoldhatatlan szorításában rendre magával hordozza a reményvesztés ellenpólusát, a „nem lehet” kényszerű és elháríthatatlan igazságát is. Amikor Makkai Sándor 1936-ban elhagyta Erdélyt és áttelepült Magyarországra, felgyülemlett keserűséggel teli híres – *Nem lehet* című – cikkében pontosan kifejtette, hogy „a kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nemcsak az, hanem *erkölcsi lehetetlenség*”; „legmélyebb gyökerében elviselhetetlen, mert *merőben ellenkezik az emberi méltósággal*, és ez az, amit Európa lelkiismeretének – ha ugyan van lelkiismerete – nem szabadna eltűnnie és nem lehetne elhordoznia.” De hasonlóképpen fogalmazott Tamási Áron 1941-ben: „Idegen uralom alatt élni az ember meggyalázásának egyik neme”; és Bibó István is 1946-ban: „*A kisebbségi élet megszűnik teljes értékű emberi élet lenni*, háttérbe szorított, nyomott létté válik”; „a reményből élésnek ez az állapota pedig, ha a remény hamarosan nem valósul meg /.../ *tartósan elviselhetetlen*”. Makkai írása akkoriban heves vitát váltott ki – a kisebbségi „non possumus” máig sajtó eszmecseréjét indította el –, mert az erdélyi szülőföldjükön otthon maradtaknak nyilvánvaló szükségük volt morális kitartásuk eszmei igazolására, s ezt elméletileg elsősorban az öntörvényű,

autonóm konstitutív értéketika, a kantiánus kategorikus imperatívusz posztulátumával kísérelték meg rögzíteni. A parancsoló hűség és ragaszkodás emblematikus (és a klasszikus német filozófusra utaló) kifejeződése Reményik Sándor válaszcikkében például így hangzott: „Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transzylván csillagok pedig felettünk. És semmi más. / Nekünk lehet – mert kell.” A létgond azonban múlhatatlan létgond marad, s magát az emésztő és katartikusan nyugtalanító drámai vívódást a későbbi évtizedek kommunista (és azon belül romániai) diktatúráját abszurd drámában (*Két-személyes tragédia*) leleplező Kányádi Sándor is ezt a kettősséget képletező dialógust adja szereplői szájába: „Nem lehet így élni”, s válaszként, hogy „csak így lehet élni”; „és élni kell”. Az erdélyi neoavantgarde áramlatokhoz is kapcsolódó Kenéz Ferenc megrázó versfolyamba foglalja a gyötrelmes sorskérdést: „miközben élni próbálunk, / ha tudni nem lehet, / miközben tudni próbálunk, / ha élni nem lehet”. Sütő András pedig így foglalja össze az egzisztenciális apória lényegét: Erdély tizenegyedik parancsolata az, hogy „itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”. S a nagykunsági Körmendi Lajos is általános érvennyel nyilvánítja ki (még a szovjet birodalmi érában), hogy „élni talán / nem lehet itt, / ámde muszáj”. Vagy Mezey Katalin biztató *Mondókája* pedig egyenesen azt, hogy azért mindennek ellenére hátha mégis: „mindenütt lehet élni”.

S hogy a keservesen kiküzdött létbizalom meg ne szakadjon, a jellegadó magyar sorsirodalom mind egyre a transzcendens távlatokat hívja segítségül – akár megrendülve, akár fohászkodva. A zoltárparafrazisok egyik legmegindítóbb vonulatában szólal meg Kovács András Ferenc *Psalmus Transsylvanicus*: „Csönd törmelékéből végy ki, Zsoltár”. És itt – ebben a Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*ára is utaló költeményben – a 90. zoltár átírásában az Úr helyébe maga a nyelvi-irodalmi képződmény kerül: „Te benned bízunk eleinkből fogyva, / Zsoltár, téged tartottunk hajlékunknak”. A korai Kányádi Sándornál a természeti szépség lép ugyanerre a szintaktikai helyre: „Ó, szép tavaszom /.../ Te benned bízom” – *Könyörgés tavasszal*; a kései Hervay Gizellánál a lélekközelség, a szolidaritás lélekmelege – *Egymásban bízunk eleitől fogva* (vegyülve az örökös pusztulásérzettel: „jönnek a buldózerek / magunkban bízom s nem vagyunk” – *gyalogzsoltár*); Páskándi Gézánál a létátmentő tiszta gyermekiség („Gyermekre bízok /

eleitől fogva / Mint vak, mögötte / megyek zokogva / 'Átviszed a bácsit / a túlsó oldalra / A túlsó oldalra / viszed át a bácsit” – *Tűfoka – Szó nyomán* 53); Lászlóffy Aladárnál a személyiségszorosító kultúrminőség („magamban bízom és te benned / bízunk és mibennünk bízunk eleitől / fogva” – *Óda az álomhoz*); Lászlóffy Csabánál a régi magyar zoltárfordítók szent öröksége, emléke, magatartásmintája: „Porladó, elüszkösödött szépség. / Kikezdetetlen hatalom. / Te elrendeltetés foglya, / zoltárfordító ösöm: Te benned volt az / emésztő tűz és a tisztulás esélye, eleitől fogva” (*Óda az elrendeltetésről – 3. Szórvány*); Tamás Menyhértnél pedig az ősi anyanemzeti kultúrközösség: „Higgy, akiben / kezdetétől hittél, / vérében, szavában / eleitől itt él” (*Görömbei András stációi*). S e példatár éppoly paradigmikus lehet, mint József Attila híres sora az önelvű személyiség közép-pontba állításáról a *Kész a leltárban*: „Magamban bízom eleitől fogva” (bár erre meg Nagy Gáspár verse reflektál úgy, hogy „ahányszor csak kiejtem e két szót, / József és Attila, / mindig arra gondolok: / legvégül te Istenre bízod a világot” – *Te Istenre bízod*), illetve másfelől mint a fiatal erdélyi Lovétei Lázár László szubverzív végpontra fordított, fanyar-frivol kijelentése: „Nem bízom én sem másban, sem magamban” (*Magánzsoltár*); s ez utóbbihoz hasonlatosan pedig a délvidéki Fenyvesi Ottó verskezdeté: „Már nem tudom miben és kiben bízzak” (*Halott vajdaságiakat olvasva*). Mezey Katalin tanúságtevőn kiengesztelő és feloldó parafrázisa pedig így hangzik: „Te benned bízom én is már, Uram, / ha nem mondhatom is, hogy / elejétől fogva” (*Te benned bízom*).

A nemzeti lelkiismeretet és önismeretet ébren tartó költőinktől, íróinktól a citátumok sokasága: eligazító jelentőségű lehet. A feladat, a hivatás missziós vállalására bízhatnak, lehetetlen helyzetekben is. A „kisebbségi sors ajándékairól” elmélkedő László Dezső szerint: van „egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik.” S ez hangzik ki Csoóri Sándor axiómájából is: „magyar az, aki az érdekei ellen is magyar akar maradni! A kérdés tehát nem faji, ahogyan sokan értelmezni szokták és szeretik, hanem filozófiai és erkölcsi.” S hol van ez a nemzet, az ilyen nemzet? – kérdezik gúnyosan Németh László *Apáczai*-drámájában; a válasz pedig így érkezik: „a csillagokban”. És valóban: ha már máshol nem is: ott mindenképp.